

KUZGI BUG'DOYNING NAVLARI VA FOYDALI XUSUSIYATLARI

Karimova Zarrina Abdurafikovna

Samarqand Agroinnivatsiya va Tadqiqotlar Instituti

Agrobiologiya fakulteti Agronomiya yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kuzgi bug'doyning navlari, ularning asosiy xususiyatlari, agrar sohadagi ahamiyati hamda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashdagi o'rni keng yoritiladi. Bug'doy navlarining agronomik va fiziologik xususiyatlari, hosildorlik salohiyati, qishloq xo'jaligingizda foydalanish imkoniyatlari va innovatsion yutuqlari tahlil qilinadi. Shuningdek, har bir navning tuproq va iqlimga moslashuv darajasi, kasalliklarga chidamliligi va zamonaviy seleksiya yutuqlari haqida so'z yuritiladi. Maqolaning oxirida kuzgi bug'doy navlarini tanlash va yetishtirish borasidagi asosiy tavsiyalar va xulosalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Kuzgi bug'doy, seleksiya, navlar, hosildorlik, agronomiya, qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat xavfsizligi, kasalliklarga chidamlilik, agrar innovatsiyalar.

Zamonaviy qishloq xo'jaligi sanoatida kuzgi bug'doy muhim ahamiyatga ega. Dunyo bo'ylab, xususan, O'zbekiston va unga tutash mintaqalarda, bug'doy qadimdan asosiy ekinlardan biri hisoblanadi. Uning navlari xilma-xildir va har birining o'ziga xos xususiyatlari, hosildorligi, iqlimga moslashuvchandirligi va kasalliklarga chidamlilik darajasi bor. Kuzgi bug'doyning navlarini tanlashda iqlim, tuproq sharoiti, ekinlarni parvarish qilish texnologiyasi va ekish muddatlariga e'tibor beriladi.

Kuzgi bug'doy navlari doimiy ravishda ilmiy izlanishlar va seleksiya ishlari natijasida yaratiladi. Bugungi kunda mahalliy va xorijiy seleksionerlar tomonidan yaratilgan ko'plab navlar mavjud. Ushbu navlar orasida hosildorligi baland, kasallik va zararkunandalarga chidamli, pishib yetilish muddati qisqa, sovuqqa bardoshli, suv va oziqa moddalarga talabchanligi past bo'lgan navlar alohida ahamiyatga ega. Ular ichida eng mashhurlari – Yaksart, Grom, Polovchanka, Muxramboshi, Bezostaya, Moskovskaya va Zamin-1 kabi navlarni misol keltirish mumkin [1].

Kuzgi bug'doy ekilar ekilmasdan avval, ekin maydonlarining agrotexnik holati, tuproq tarkibi va erishadigan namlik miqdori oldindan sinchiklab o'rganiladi. Har bir navning o'ziga xos agrobiologik xususiyatlari bo'lib, ular tuproq turi va iqlim sharoitiga uyg'un holda tanlanadi. Kuzgi bug'doy navlari bir nechta asosiy guruhlariga bo'linadi: yuqori hosildor navlar, tez pishuvchi navlar, ekologik omillarga chidamli navlar, va undan tayyorlanayotgan mahsulot sifati yuqori bo'lgan navlar.

Yurtimizda yirik daryo havzalarida, sernam va unumdor tuproqlarda ekiladigan kuzgi bug'doy navlari qatoriga Yaksart va Zamin-1 navlari kiradi. Bu navlarning yirik

tashkilot va fermer xo‘jaliklarida keng qo‘llanilishi ularning pishib yetilishining ancha erta bo‘lishi, sho‘rlanish va bahor salqinlariga yaxshi moslashuvchanligi va baland sifat ko‘rsatkichlarga ega ekanligi bilan bog‘liq. Aksariyat yangi yaratilgan kuzgi bug‘doy navlari o‘rtacha qurg‘oqchilikka, kasallik va zararkunandalarga mukammal chidamlilik kabi belgilar bilan ajralib turadi. Ayniqsa, pishiq don va ko‘p proteinli navlar—zamonaviy seleksiya yutuqlari natijasi sifatida ahamiyat qozongan. Yangi davrda eng ko‘p e‘tibor berilayotgan masalalardan biri kuzgi bug‘doy navlarida kuchli rivojlanish, baland hosil berish, zarur protein va kraxmal to‘planishi, oson salkam tarzda parvarish imkoniyatlariga ega bo‘lishidir.

Kuzgi bug‘doyning foydali xususiyatlari keng ko‘lamli. Eng avvalo, kuzgi bug‘doy doni un, makaron, kepek, bo‘tqa va boshqa oziq-ovqat mahsulotlarini tayyorlashda asosiy xomashyo sifatida xizmat qiladi. Uning tarkibida asosan kraxmal, tabiiy oqsillar, yog‘ va vitaminlar, minerallar, mikroelementlar va boshqa foydali moddalar katta ulushni tashkil qiladi. Kuzgi bug‘doy navlari, serhosil bo‘lishidan tashqari, texnologik jihatdan yuqori sifatli un olish uchun muhim.

Navlarni sinab ko‘rishda, asosan, ularning vegetatsiya davri, hosildorligi, don sifati, o‘shida kasalliklarga va iqlim ta‘sirilariga chidamliligi, sovuqqa bardoshliligi kabi xususiyatlar inobatga olinadi. Masalan, Zamin-1 va Polovchanka navlari erta yetiladi, tez mustahkam cho‘ziladi hamda qurumchuq va zang kasalligiga nisbatan sezilarli darajada bardoshlilikka ega. Muxramboshi navi esa qattiq sovuqlarda ham omon qolish va tez tiklanish qobiliyati bilan namoyon bo‘ladi [2].

Qish mavsumining og‘ir harorat sharoitida, kuzgi davrda yopiq yoki yarim yopiq ekin maydonlarida ko‘proq muvaffaqiyatga erishiladi. Bunda kuzgi bug‘doyning asosiy afzalliklaridan biri vegetatsiya davrining uzoqligi, ko‘chatlarning sovuqqa chidamli bo‘lishidir. Bu navlar bahor va yozdagi qurg‘oqchilikka, to‘satdan bo‘ladigan haroratlar o‘zgarishiga nisbatan chidamli bo‘lib, unumdor yillarda yirik va serhosil hosil beradi.

Tanlangan navlardan olinadigan o‘g‘it sarfi va parvarish xarajatlari kam bo‘lishi, hosildorlik va sifat mos ravishda yuqori bo‘lishi har bir fermer xo‘jaligini qoniqtiradi. Kuzgi bug‘doy navlarini tanlashda eng avvalo viloyat, tuman va hattoki fermer xo‘jaligi miqyosida ham iqlim, tuproq, ekin maydonining ahvoliga qarab, eng mosini aniqlash muhimdir. Odatda, yuqori navlar urug‘lari davlat seleksiya sinovidan o‘tgan va amaliyotda o‘zini oqlagan turi hisoblanadi [3].

Yangi ilmiy tadqiqotlar natijasida yaratilayotgan kuzgi bug‘doy navlari mahsulot tarkibini takomillashtirish, oqsil va kleykovina ko‘rsatkichlari, donning texnologik ko‘rsatkichlarini oshirishga qaratilgan. Navlarning ekologik moslashuvchanligi, o‘rta va yuqori hosildorlik darajasi, kasallik va zararkunandalarga mukammal turg‘unlik ko‘rsatish imkoniyati ularni seleksiya va keyinchalik amaliyotda yetishtirishda ustuvor qildi. Davlat dasturi asosida, ko‘plab zamonaviy navlar yaratilib, dehqon va

fermerlarning amalga kiritishlari uchun tavsiya etilmoqda. Bug‘doy navlari – har bir mintaqada hamda har xil iqlim va tuproq sharoitlarini hisobga olgan holda, mahalliy va chet el seleksionerlari hamkorligida doimiy tarzda takomillashmoqda. Ularning asosiy xususiyatlari sifatida yirik don hosil berish, yuqori protein tarkibi, suv va oziqa moddalarga ehtiyoji pastligi, kasallik va zararkunandalarga tabiatdan tashqi omillardan va biologik faktorlar ta’siriga chidamlilik alohida o‘rin tutadi [4].

Kuzgi bug‘doy faqat iqtisodiy emas, balki ekologik nuqtayi nazardan ham eng foydali ekin hisoblanadi. Tuproqda so‘rilgan muhim elementlarni qayta to‘ldiruvchi, suv ayirboshlanishini tartibga soluvchi, o‘simlik va tuproq mikroflorasini mustahkamlaydigan mahsulotdir. Bundan tashqari, bug‘doydan olinadigan organik qoldiqlar sifatida alohida sifatga ega bo‘lgan somon, kepek va boshqa chiqindilar ham foydalaniladi. Mazkur navlarning qishloq xo‘jaligi sohasida ahamiyati shundan iboratki, ular orqali yurtimizning oziq-ovqat xavfsizligi va qishloqlar aholisi hayot darajasi ta‘minlanadi. Kuzgi bug‘doy navlari, asosan, tayyor un va non mahsulotlarining sifati, oziqliligi va ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lishi uchun tanlanadi. Bu esa aholi uchun asosiy oziq-ovqat sifatida eng muhim manba hisoblanadi [5].

Xulosa

Kuzgi bug‘doy navlarining xilma-xilligi va ularning foydali xususiyatlari yildan-yilga ortib bormoqda. Zamonaviy seleksiya natijalari yangi navlarning yuqori hosilga, tuproq va iqlim sharoitlariga mosligi, kasallik va zararkunandalarga chidamliligi bilan farqlanishini ko‘rsatmoqda. Yangi navlarning joriy etilishi orqali ekinlar hosildorligi, mahsulot sifat ko‘rsatkichlari va fermerlarning daromad salohiyati ortadi. Kuzgi bug‘doy navlarini tanlagan holda, mahalliy iqlim va tuproq sharoitlari muhim ahamiyat kasb etadi. Oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashda kuzgi bug‘doy ekinining dolzarbligi va mahalliy seleksiya navlarini ommalashtirish zamon talabidir. Fermerlar uchun ekin tanlash va ekishni optimallashtirish, ekinlarni tarkibiy jihatdan boyitish hamda innovatsion seleksiya yutuqlarini o‘z tajribalariga tadbiq etish yurtimiz uchun katta ahamiyatga eg.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xusanov T.A. "G‘alla yetishtirish agrotekhnologiyasi". Toshkent, 2012
2. Jo‘rakulov S.N., Narzikulov M.T. "Bug‘doy ekinining biologik asoslari". Samarqand, 2015
3. Butkov N.I. "Sovremennye sorty ozimoy pshenitsy". Moskva, 2016
4. Ergashev M.A. "Donli ekinlar seleksiyasi va urug‘chiligi". Toshkent, 2018
5. Sharipov A.M. "Oziq-ovqat xavfsizligida dehqonchilik innovatsiyalari". Toshkent, 2019